

Zwykła Dobra Praktyka Rolnicza

**Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich**

ul. Wspólna 30
00-930 Warszawa
tel. (+48-22) 623.25.55

Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa

ul. Wspólna 30
00-930 Warszawa
tel. (+48-22) 623.16.55
fax (+48-22) 628.93.87

ISBN 83-88010-63-8

Publikacja bezpłatna

AUTOR

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich
00-930 Warszawa, ul. Wspólna 30
tel. (+48 .... 22) 623-25-55
www.minrol.gov.pl

RECENZENCI

doc. dr hab. Irena Duer
dr Anna Liro

Wydanie I, Warszawa 2003

© Copyright by Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi,
Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa

Publikacja sfinansowana przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Całość, ani poszczególne części tego opracowania
nie mogą być reprodukowane
i w jakikolwiek sposób rozpowszechniane
bez uprzedniej zgody Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi
i Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa

WYDAWCA

Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa
00-930 Warszawa, ul. Wspólna 30
tel. (+48 .... 22) 623-16-55, 623-15-15, 623-17-05, fax 628-93-87
e-mail: fapa@fapa.com.pl, <http://www.fapa.com.pl>

REALIZACJA WYDAWNICZA I DRUK

Agencja Reklamowa „Po Godzinach“
30-616 Kraków, ul. Podgórkki 18; tel. 503.102.765
e-mail: biuro@pogodzinach.com.pl

ISBN 83-88010-63-8   Publikacja bezpłatna

Spis treści

I. WPROWADZENIE	5
II. WYMOGI ZWYKŁEJ DOBREJ PRAKTYKI ROLNICZEJ	13
1. Stosowanie i przechowywanie nawozów	13
2. Rolnicze wykorzystanie ścieków na terenie gospodarstwa	21
3. Rolnicze wykorzystanie komunalnych osadów ściekowych	27
4. Stosowanie środków ochrony roślin	31
5. Gospodarowanie na użytkach zielonych	37
6. Ochrona siedlisk przyrodniczych	43
7. Utrzymywanie czystości i porządku	47
8. Ochrona gleb	51
9. Ochrona zasobów wodnych	55

I. WPROWADZENIE

Co oznacza pojęcie „Zwykła Dobra Praktyka Rolnicza”?

W ostatnich latach nastąpiła zasadnicza zmiana w sposobie definiowania rozwoju gospodarstw rolnych. Wyrasta ona z idei rozwoju zrównoważonego, w myśl której wzrost ekonomiczny i postęp technologiczny nie są jedynymi wyznacznikami tego rozwoju. Rozwój rolnictwa to także troska o dobry stan środowiska, o zachowanie walorów przyrodniczych i krajobrazowych, które kształtują tożsamość narodową obecnych i przyszłych pokoleń. Z tego wynika przesłanie, że rolnicy, którzy mają bezpośredni wpływ na jakość obszarów wiejskich i kształtują nasze otoczenie, winni respektować zasady dobrej praktyki rolniczej, przyczyniając się tym samym do realizacji idei rolnictwa zrównoważonego w gospodarce rolnej.

Pojęcie „zwykłej dobrej praktyki rolniczej” (skrót: ZDPR) zostało wpro-

wadzone do ustawodawstwa Unii Europejskiej na etapie reformowania Wspólnej Polityki Rolnej, zwłaszcza w zakresie rozwoju obszarów wiejskich.

Zwykła dobra praktyka rolnicza oznacza takie standardy gospodarowania, których racjonalnie postępujący rolnik przestrzegałby w danym kraju. Standardy te dotyczą przede wszystkim wymogów związanych z racjonalną gospodarką nawozami, ochroną wód i gleb, zachowaniem cennych siedlisk i gatunków występujących na obszarach rolnych, ochroną walorów krajobrazu.

ZDPR nadano istotne znaczenie, gdyż jej przestrzeganie jest warunkiem uzyskania wsparcia finansowego wynikającego z niektórych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej. Zasady ZDPR powinny być wdrażane na obszarze całego gospodarstwa rolnego, nawet na tych działkach rolnych, które nie są objęte programami wsparcia finansowego. Za ich stosowanie rolnik nie uzyskuje żadnych dodatkowych płatności.

Każdy kraj członkowski Unii Europejskiej musi opracować standardy ZDPR w swoich planach rozwoju obszarów wiejskich, biorąc pod uwagę co najmniej ogólnie obowiązujące w danym kraju wymogi prawa. Dlatego ZDPR ma w poszczególnych krajach członkowskich różny zakres. W tych krajach, gdzie poziom świadomości ekologicznej i dostosowanie gospodarstw do wymogów ochrony środowiska osiągnęło wysoki poziom, tam ZDPR jest bardziej wymagająca niż w krajach będących na początku tej drogi.

Wprowadzenie ZDPR pozwoli między innymi na:

- jasne określenie minimalnych wymagań, powyżej których przysługuje wsparcie finansowe za działania wykraczające ponad ZDPR;

- upowszechnienie obowiązujących przepisów prawa w naszym kraju w zakresie ochrony środowiska wśród społeczności wiejskiej;

- wprowadzenie skutecznego mechanizmu kontroli stosowania prawa.

Jaki jest oficjalny status Zwykłej Dobrej Praktyki Rolniczej?

ZDPR jest elementem Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006 (skrót: PROW), który będzie współfinansowany z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej. ZDPR będzie obowiązywała po uruchomieniu PROW, po wejściu Polski do Unii Europejskiej tj. od 1 maja 2004 r.

ZDPR będzie obowiązywała beneficjentów dwóch działań PROW:

- Działanie 4 – Wspieranie przedsięwzięć rolno-środowiskowych i dobrostanu zwierząt;

- Działanie 3 – Wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW).

Na obszarach szczególnie narażonych na odpływ azotu ze źródeł rolniczych wynikających z Dyrektywy Azotanowej, zakres ZDPR dla beneficjentów powyższych działań będzie poszerzony o środki zaradcze określone w programach działań opracowane dla tych obszarów. Należy się liczyć z tym, że programy działań będą obejmować surowsze wymagania niż ZDPR ze względu na potrzebę poprawy stanu środowiska i ograniczenie odpływu azotu.

Jakie są związki między Zwykłą Dobrą Praktyką Rolniczą a dobrą kulturą rolną?

Warunkiem otrzymywania płatności w ramach uproszczonego systemu płatności obszarowych jest utrzymanie gruntów rolnych w dobrej kulturze. Komisja Europejska ustaliła, że standardy dobrej kultury rolnej mają dotyczyć następujących problemów: przeciwdziałanie erozji, utrzymywanie materii organicznej w glebie, przeciwdziałanie zmianie struktury gleby i zachowanie siedlisk przyrodniczych. To wskazuje, że lista warunków do spełnienia w praktyce będzie dużo krótsza niż w przypadku ZDPR. Ponieważ beneficjenci, na ob-

szarach ONW i w strefach priorytetowych programu rolno-środowiskowego, będą mogli korzystać ze wsparcia, w ramach uproszczonego systemu płatności obszarowych uznano, że wszystkie wymogi utrzymania gruntów w dobrej kulturze rolnej będą częścią ZDPR.

Jakie są podstawy prawne Zwykłej Dobrej Praktyki Rolniczej?

Zakres ZDPR jest określony w projekcie rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na działania objęte Planem Rozwoju Obszarów Wiejskich, będącym aktem wykonawczym do ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej oraz o zmianie innych ustaw, które zaczną obowiązywać po wejściu Polski do Unii Europejskiej.

Zdecydowana większość wymogów ZDPR wynika z następujących ustaw i rozporządzeń:

■ Ustawa Prawo Wodne z 18 lipca 2001r. (Dz.U. z 2001 r., Nr 115, poz. 1229 z późniejszymi zmianami);

■ Ustawa o nawozach i nawożeniu z dnia 26 lipca 2000 r. (Dz.U. z 2000 r., Nr 89, poz. 991 z późniejszymi zmianami);

■ Ustawa o ochronie roślin uprawnych z dnia 12 lipca 1995 r. (Dz.U. z 2001 r., Nr 171, poz. 1398);

■ Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 października 1991 r. (t.j. Dz.U. z 2001 r., Nr 99, poz. 1079 z późniejszymi zmianami);

■ Ustawa o odpadach z 27 kwietnia 2001 r. (Dz.U. z 2001 r., Nr 62, poz. 628 z późniejszymi zmianami);

■ Ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych z dnia 3 lutego 1995 r. (Dz.U. z 1995 r., Nr 16, poz. 78 z późniejszymi zmianami);

■ Ustawa o utrzymaniu czystości i porządku w gminach z 13 września 1996 r. (Dz.U.96.132.622 z późniejszymi zmianami);

■ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i RW z dnia 1 czerwca 2001 r.

w sprawie szczegółowego sposobu stosowania nawozów oraz prowadzenia szkoleń z zakresu ich stosowania (Dz.U.01.60.616);

■ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 1 sierpnia 2002 r. w sprawie komunalnych osadów ściekowych (Dz.U.02.134.1140);

■ Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 16 grudnia 2002 r. w sprawie warunków, jakie należy spełnić przy wprowadzaniu ścieków do wód lub do ziemi oraz w sprawie substancji szkodliwych dla środowiska wodnego (Dz.U.02.212.1799).

Kto będzie kontrolował Zwykłą Dobrą Praktykę Rolniczą?

ZDPR będzie kontrolowana bezpośrednio w gospodarstwie rolnym.

Organem kontrolującym ZDPR będzie Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), która ubiega się o status agencji płatniczej Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW). ARiMR będzie zobowiązana do powiadomienia odpowiednich organów o istnieniu podejrzenia łamania prawa, stwierdzonego podczas działań kontrolnych w gospodarstwie. Wówczas kontrole, których celem będzie przeprowadzenie dochodzenia w danej sprawie, będą przeprowadzane przez służby: Inspekcji Ochrony Środowiska, In-

spekcji Ochrony Roślin, Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolnych i Spożywczych, służby ochrony środowiska organów samorządu (gminy i powiatu) i rządowe (służby ochrony przyrody Wojewody oraz służby parku narodowego).

Jakie są konsekwencje nieprzestrzegania Zwykłej Dobrej Praktyki Rolniczej?

Rolnicy, którzy zobowiązali się do realizacji wieloletnich przedsięwzięć rolno-środowiskowych i uzyskują rekompensaty z tytułu prowadzenia działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania będą pociągani do odpowiedzialności karnej i finansowej w przypadku łamania prawa wyszczególnionego w ZDPR.

Co zawiera niniejsza broszura?

Niniejsza broszura jest skierowana do wszystkich rolników i stanowi przewodnik po ZDPR. Podajemy w niej informacje o obowiązujących wymogach, wyjaśniamy, jakie one mają znaczenie i jak rolnik powinien się do nich dostosować. Rolnik znajdzie tu także informację, w jaki spo-

sób będzie kontrolowany i jakie dokumenty powinien posiadać, żeby realizacja ZDPR przebiegała zgodnie z prawem.

Zakres ZDPR jest następujący:

- stosowanie i przechowywanie nawozów;
- rolnicze wykorzystanie ścieków na terenie gospodarstwa;
- rolnicze wykorzystanie komunalnych osadów ściekowych;
- zasady stosowania środków ochrony roślin;
- gospodarowanie na użytkach zielonych;
- utrzymywanie czystości i porządku w gospodarstwie;
- ochrona siedlisk przyrodniczych;
- ochrona gleb;
- ochrona zasobów wodnych.

Wszędzie tam, gdzie pojawiają się w tekście sformułowania typu „należy”, „powinien” to oznacza, że dany wymóg jest rygorystyczny i musi być przestrzegany. Wszystkie wymogi ZDPR zostały wyróżnione w tekście niniejszej broszury poprzez kolorowy znacznik.

II. WYMOGI ZWYKŁEJ DOBREJ PRAKTYKI ROLNICZEJ

1. Stosowanie i przechowywanie nawozów

Wszystkie nawozy naturalne (odchody zwierząt, obornik, gnojowica, gnojówka) i nawozy mineralne są podstawowymi czynnikami plonotwórczymi, które dostarczają roślinom składników pokarmowych i zwiększają żyzność gleby. Nawozy naturalne są bardzo cennym źródłem składników pokarmowych i materii organicznej, ale zawarte w nim związki azotu i fosforu mogą z łatwością przemieszczać się do wód i pogarszać jakość wody pitnej oraz niekorzystnie zmieniać siedlisko życia organizmów wodnych.

Nawozy należy stosować i przechowywać w sposób bezpieczny dla środowiska oraz bez szkody dla zdrowia ludzi i zwierząt. Odpowiednie przechowywanie nawozów chroni przed niekontrolowanym przedostawaniem się niebezpiecznych substancji zarówno do gleby jak i do wody. Nie należy przechowywać obornika w przyzmachach polowych, gdyż prowadzi to do zanieczyszczania wód

związkami azotu i fosforu oraz przenawożenia powierzchni pod przyzmaczami.

Jakie nawozy można stosować w gospodarstwie?

■ W gospodarstwie można stosować nawozy naturalne oraz nawozy dopuszczone do obrotu i stosowania w drodze obwieszczenia Ministra Rolnictwa, ogłoszonego w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”.

Jak rolnik powinien przechowywać nawozy naturalne?

Po 25 października 2008 r. rolnik będzie zobowiązany do przechowywania nawozów naturalnych tak jak opisano poniżej:

■ Nawozy naturalne w postaci stałej (obornik) powinny być gromadzone, fermentowane i przechowywane w pomieszczeniach inwentarskich lub na nieprzepuszczalnych

płytach gnojowych ze ścianami bocznymi, posiadających instalację odprowadzającą wyciek do szczelnych zbiorników.

■ Nawozy naturalne w postaci płynnej (gnojowica, gnojówka) należy przechowywać wyłącznie w szczelnych zbiornikach.

■ Pojemność płyty gnojowej oraz zbiorników na gnojowicę i gnojówkę powinna zapewnić możliwość przechowywania tych nawozów przez okres co najmniej 4 miesięcy.

Do czasu obowiązywania powyższych wymogów, dopuszcza się przechowywanie obornika, na dotychczasowych zasadach, tj. w przyzmach polowych, jednak zaleca się zminimalizowanie zagrożenia. W celu ograniczenia wymywania związków azotu do gleby i wód wskazane jest składowanie wilgotnego obornika na małej powierzchni we właściwie

uksztaltowanej przyzmie. Najlepiej gromadzić obornik na nieprzepuszczalnym podłożu i co najmniej 20 m od strefy ochronnej wód. W przypadku składowania obornika na lekkiej, przepuszczalnej glebie wskazane jest utwardzenie podłoża, np. poprzez nawiezenie gliny.

Jak rolnik powinien przechowywać nawozy mineralne?

■ Nawozy mineralne należy przechowywać w oryginalnych opakowaniach, w zamkniętych magazynach lub przynajmniej pod dachem. Dopuszcza się składowanie tych nawozów w przyzmach na nieprzepuszczalnym podłożu, pod przykryciem z materiału wodoszczelnego.

■ Nawozy dostarczane luzem powinny być przechowywane w magazynach lub pod zadaszeniem:

– dopuszcza się składowanie tych nawozów w przyzmach uformowanych na nieprzepuszczalnym podłożu pod przykryciem z materiału wodoszczelnego (np. folia);

– przyzmy nie mogą być zakładane na spadkach terenu oraz w strefach ochrony pośredniej wód i w strefach wrażliwych;

– nie dopuszcza się składowania w przyzmacz saletry amonowej i nawozów zawierających azotan amonowy w ilości, która odpowiada zawartości azotu całkowitego powyżej 28%.

Jak należy stosować nawozy?

■ Roczna dawka nawozu naturalnego nie może zawierać więcej niż 170 kg azotu w czystym składniku na 1 ha użytków rolnych.

Oznacza to, że zalecana ze względów środowiskowych obsada zwierząt powinna wynosić nie więcej niż 2 duże jednostki przeliczeniowe (DJP, krowa o wadze 500 kg = 1 DJP) na 1 ha użytków rolnych. Wówczas roczna produkcja nawozu naturalnego nie przekroczy 40 ton obornika lub 45 m³ gnojowicy na ha. Te dawki są równoważne 170 kg azotu całkowitego/ha. Jeśli ilość nawozów naturalnych przekracza dopuszczalną normę, wówczas rolnik powinien albo zmniejszyć obsadę inwentarza, albo przekazać nadwyżkę innym producentom rolnym. W przypadku wystąpienia problemów przy obliczeniu dawki azotu rolnik może uzyskać pomoc doradców rolnych, którzy dyspo-

nują programami komputerowymi (PlanoRS, PRO BIL) pozwalającymi na dokonanie szybkich obliczeń.

■ Nawozy naturalne w postaci stałej i płynnej oraz nawozy organiczne mogą być stosowane na pola tylko w okresie od 1 marca do 30 listopada, z wyjątkiem nawozów stosowanych na uprawy pod osłonami.

Zaleca się, żeby gnojowicę i gnojówkę stosować na nieobsianą glebę, najlepiej w okresie wczesnej wiosny. Dopuszcza się stosowanie tych nawozów naturalnych pogłównie na rośliny, z wyjątkiem roślin przeznaczonych do bezpośredniego spożycia przez ludzi lub skarmiania przez zwierzęta. Optymalnym terminem stosowania obornika jest wczesna wiosna. Należy unikać wywożenia obornika w okresie późnego lata lub wczesnej jesieni z uwagi na możliwe straty azotu poprzez wymywanie do wód podziemnych. Obornik może być wywożony późną jesienią pod warunkiem, że będzie natychmiast przyorany.

■ Nawozy naturalne oraz organiczne powinny być przykryte lub wymieszane z glebą za pomocą narzędzi uprawowych nie później niż następnego dnia po ich zastosowa-

niu, w celu uniknięcia strat powodowanych ich wysuszeniem lub wyptulkaniem przez deszcz.

■ Nawozy naturalne nie mogą być stosowane w sąsiedztwie strefy ochronnej źródeł wody, ujęć wody, brzegu wód powierzchniowych, kąpielisk zlokalizowanych na wodach powierzchniowych oraz obszarów morskiego pasa nadbrzeżnego. Zakaz stosowania obowiązuje na odległości 20 m od tych obiektów.

■ Nawozy mineralne w postaci stałej stosuje się przy użyciu rozsiwaczy i siewników nawozowych, natomiast w pasie o szerokości 20 m od strefy ochronnej źródeł i ujęć wody oraz od brzegu zbiorników i cieków wód powierzchniowych można je stosować tylko ręcznie.

W jakich warunkach zabronione jest stosowanie nawozów?

■ Zabrania się stosowania nawozów:

– naturalnych w postaci płynnej oraz azotowych na glebach bez okrywy roślinnej położonych na stokach o nachyleniu większym niż 10%;

– naturalnych w postaci płynnej podczas wegetacji roślin przeznaczonych

do bezpośredniego spożycia przez ludzi;

– naturalnych i mineralnych na glebach zalanych wodą, przykrytych śniegiem lub zamarzniętych do 30 cm.

Stosowanie nawozów w sposób niedozwolony sprzyja przedostawaniu się większości składników odżywczych do zbiorników wodnych, co prowadzi do zakwitów glonów i, w dalszej konsekwencji, do śnięcia ryb.

Jaki będzie zakres kontroli?

Kontrola będzie polegać między innymi na sprawdzeniu:

– czy dawka nawozu naturalnego nie przekracza dopuszczalnego poziomu 170 kg azotu na 1 hektar użytków rolnych. W przypadku nadwyżki nawozów naturalnych w stosunku do potrzeb (powyżej 170 kg azotu/ha użytków rolnych) rolnik musi udokumentować sposób zagospodarowania tej nadwyżki (np. umowa z sąsiadem o sprzedaży nadwyżkowych ilości nawozów naturalnych);

– czy rolnik stosuje nawozy mineralne dopuszczone do obrotu oraz przestrzega wymogów dotyczących przechowywania nawozów mineralnych;

1. Stosowanie i przechowywanie nawozów

– czy rolnik przestrzega zakazów związanych ze stosowaniem nawozów mineralnych i naturalnych.

PAMIĘTAJ! Przechowuj nawozy naturalne w miejscach do tego przystosowanych, tak żeby ograniczyć wymywanie zawartych w nich składników mineralnych do wód gruntowych i powierzchniowych.

2. Rolnicze wykorzystanie ścieków na terenie gospodarstwa

W rolnictwie mogą być wykorzystywane ścieki traktowane jako źródło składników nawozowych. Ściekami można nawozić i nawadniać grunty orne i użytki zielone oraz stawy wykorzystywane do chowu ryb. Ich stosowanie wiąże się z przestrzeganiem określonych wymogów, które ograniczą zagrożenia, jakie się z tym wiążą.

Należy jednak pamiętać, że ścieki zawierają nie tylko określoną ilość wartościowych składników mineralnych, ale również charakteryzują się podwyższoną zawartością metali

ciężkich oraz przetrwalnikowych form organizmów chorobotwórczych, które stanowią potencjalne zagrożenie dla środowiska oraz zdrowia ludzi i zwierząt. Dlatego rolnicze wykorzystywanie ścieków jest ściśle regulowane odpowiednim rozporządzeniem Ministra Środowiska. Jednostka oferująca ścieki do rolniczego wykorzystania musi uzyskać pozwolenie wodnoprawne oraz wykonać kosztowne analizy gleb, na których będą one stosowane.

Jakie ścieki można stosować w gospodarstwie?

■ W gospodarstwie można stosować ścieki dostarczane przez zakłady posiadające odpowiednie pozwolenie wodnoprawne na ich rolnicze wykorzystanie.

■ Ścieki przeznaczone do rolniczego wykorzystania muszą być wstępnie oczyszczone, spełniać normy sanitarne i wykazywać dopuszczalną

zawartość metali ciężkich, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Środowiska. Odpowiedzialność za spełnianie tych kryteriów ponosi jednostka oferująca ścieki do rolniczego wykorzystania.

Ścieki do celów rolniczych mogą pochodzić wyłącznie od zakładów posiadających pozwolenie wodnoprawne na ich rolnicze zastosowanie, wydawane przez starostę.

Jeśli rolnik planuje wykorzystanie ścieków musi się upewnić czy jednostka oferująca ścieki ma wymagane dokumenty dotyczące pozwolenia wodnoprawnego, składu chemicznego ścieków i gleby (najlepiej zażądać kopii tych dokumentów).

Jakie warunki musi spełnić rolnik stosujący ścieki w swoim gospodarstwie?

■ Rolnik wykorzystujący ścieki musi gospodarować zgodnie z planem nawożenia, w którym uwzględniono ilość składników odżywczych zawartych w dawkach ścieków przeznaczonych do wykorzystania w rolnictwie.

Gleby, na których przewiduje się stosowanie ścieków, poza rutynową analizą zasobności (P, K, pH), muszą

mieć zbadaną zawartość metali ciężkich. Analizę gleby wykonuje jednostka oferująca ścieki, ustalając dawki, uwzględniając potrzeby pokarmowe roślin, dawki składników mineralnych wprowadzanych w nawozach naturalnych oraz zasobność gleby. To oznacza, że rolnik musi posiadać plan nawożenia.

Gdzie nie można stosować ścieków?

■ Zastosowanie ścieków jest zabronione na gruntach rolnych:

– wykorzystywanych do uprawy roślin przeznaczonych do bezpośredniego spożycia przez ludzi i zwierzęta;

– zamrzniętych lub przykrytych śniegiem (z wyjątkiem dna stawów ziemnych wykorzystywanych do chowu i hodowli ryb);

– o spadku większym niż 10% (grunt orny) lub 20% (łąki, pastwiska i plantacje drzew leśnych).

Jaki będzie zakres kontroli?

Kontrola będzie polegała między innymi na sprawdzeniu czy rolnik posiada wymagane dokumenty, tj.:

2. Rolnicze wykorzystanie ścieków na terenie gospodarstwa

– kopię pozwolenia wodnoprawnego oraz wyniki analizy gleb;

– plan nawożenia, uwzględniający ścieki przeznaczone do rolniczego wykorzystania.

Ponadto służby kontrolne mogą też sprawdzić czy nawożenie ściekami odbywa się na gruntach dozwolonych.

PAMIĘTAJ! Tylko odpowiednie wykorzystanie ścieków w gospodarstwie daje pewność, że środowisko nie zostanie zanieczyszczone, a uprawy z Twojego pola nie zawierają niebezpiecznych dla zdrowia składników.

3. Rolnicze wykorzystanie komunalnych osadów ściekowych

Do komunalnych osadów ściekowych zaliczamy osad wytwarzany w komorach fermentacyjnych oraz innych instalacjach służących do oczyszczania ścieków komunalnych. Osady ściekowe mogą być wykorzystywane pod wszystkie uprawy rolnicze, z wyjątkiem łąk i pastwisk oraz roślin warzywnych, jagodowych przeznaczonych do bezpośredniego spożycia.

Wielkość dawki komunalnego osadu ściekowego zależy od rodzaju gleby, zapotrzebowania roślin na azot i fosfor oraz jakości osadu.

Ze względu na możliwość występowania w osadach ściekowych zanieczyszczeń, ich wykorzystywanie musi się odbywać pod pełną kontrolą. Tylko w ten sposób można zapewnić, że stosowanie osadów ściekowych na gruntach rolnych nie spowoduje pogorszenia jakości gleby oraz wód powierzchniowych i podziemnych.

Jakie osady ściekowe można stosować w gospodarstwie?

■ Do rolniczego wykorzystania nadają się tylko takie komunalne osady ściekowe, w których zawartość metali ciężkich nie przekracza ilości ustalonych w rozporządzeniu Ministra Środowiska, a odczyn gleby, na której mają być stosowane jest nie mniejszy niż pH 5,6. Komunalne osady ściekowe powinny spełniać normy sanitarne określone w ww. rozporządzeniu.

Jakie warunki musi spełnić rolnik stosujący osady ściekowe?

■ Rolnik wykorzystujący komunalne osady ściekowe musi posiadać plan nawożenia, uwzględniający ilości składników mineralnych wniesionych do gleby wraz z osadem.

■ Rolnik jest zobowiązany do przechowywania wyników analiz dotyczących osadów ściekowych i gle-

by oraz posiadać informacje o dawkowaniu osadów na poszczególnych działkach rolnych. Producent osadów ściekowych powinien dostarczyć rolnikowi odpowiednią dokumentację.

Gdzie nie wolno stosować osadów ściekowych?

■ Stosowanie komunalnych osadów ściekowych jest zabronione na:

- gruntach, na których uprawiane są rośliny przeznaczone do bezpośredniego spożycia przez ludzi;
- gruntach wykorzystywanych jako łąki i pastwiska;
- glebach o dużej przepuszczalności (piaski luźne i słabogliniaste oraz piaski gliniaste lekkie) i poziomie wód gruntowych poniżej 1,5 m od powierzchni;
- gruntach rolnych o spadku przekraczającym 10%;
- gruntach wykorzystywanych do upraw pod przykryciem, na obszarach upraw ogrodniczych i warzywnych, prócz drzew owocowych;
- obszarach parków narodowych i rezerwatów przyrody;
- w pasie gruntu o szerokości 50 m bezpośrednio przylegającym do brzegów wód powierzchniowych;

– terenach zalewowych, czasowo podtapianych i bagiennych;

– terenach zamarzniętych i pokrytych śniegiem;

– terenach położonych w odległości mniejszej niż 100 m od ujęcia wody, domu mieszkalnego lub zakładu produkcji żywności.

Jaki będzie zakres kontroli?

Kontrola będzie między innymi polegała na sprawdzaniu:

- czy rolnik posiada wyniki analizy gleby na zawartość metali ciężkich i fosforu, wykonane w okresie bezpośrednio poprzedzającym stosowanie osadu ściekowego;
- czy rolnik posiada odpowiednie dokumenty dotyczące składu osadów ściekowych, które wykorzystuje na swoich działkach;
- czy zastosowane dawki osadów są zgodne z planem nawożenia.

PAMIĘTAJ! Komunalne osady ściekowe stosowane niewłaściwie stanowią zagrożenie dla środowiska oraz zdrowia ludzi i zwierząt.

4. Stosowanie środków ochrony roślin

Środki ochrony roślin mogą stanowić znaczne zagrożenie dla środowiska naturalnego, o ile będą stosowane niezgodnie z zasadami określonymi w instrukcji ich stosowania. Decyzja o zastosowaniu chemicznych środków ochrony roślin musi zostać podjęta wówczas, kiedy efektywność metod biologicznych i agrotechnicznych nie jest wystarczająca. Najbardziej bezpieczne jest stosowanie integrowanej ochrony roślin, polegającej na łączeniu różnych metod biologicznych, agrotechnicznych i chemicznych, które utrzymują populację agrofagów poniżej progów szkodliwości z mniejszym zużyciem chemii.

Jakie środki ochrony roślin można stosować w gospodarstwie?

■ Rolnik może stosować w swoim gospodarstwie tylko i wyłącznie te środki ochrony roślin oraz materiały siewny, zawierający środki ochrony

roślin, które są dopuszczone do obrotu i stosowania przepisami o ochronie roślin uprawnych lub o rolnictwie ekologicznym (informacja na ten temat powinna być umieszczona na opakowaniu).

W jaki sposób stosować środki ochrony roślin?

■ Środki ochrony roślin można stosować wyłącznie do celów i w ilości określonych na etykiecie-instrukcji stosowania i ściśle według podanych na niej zaleceń.

Zaleca się, aby zastosowana dawka środka ochrony roślin była najniż-

sza z zalecanych ilości. Środki te należy stosować wyłącznie na roślinę uprawną i na powierzchnię, która tego wymaga.

■ Zabiegi chemicznej ochrony roślin wykonywane są sprzętem sprawnym technicznie, przez osoby posiadające aktualne zaświadczenie o przeszkoleniu w tym zakresie (w przypadku środków ochrony roślin zaliczonych do bardzo toksycznych i toksycznych) lub sprzętem ręcznym.

■ Środki ochrony roślin na terenie otwartym można stosować podczas pogody bezwietrznej (prędkość wiatru do 3 m/s), w miejscach oddalonych co najmniej 5 m od dróg publicznych i co najmniej 20 m od budynków mieszkalnych i zabudowań inwentarskich, pasiek, upraw zielarskich, ogrodów działkowych, rezerwatów przyrody, wód powierzchniowych oraz od granicy wewnętrznego terenu ochrony strefy pośredniej źródeł i ujęć wody.

■ Rolnicy są obowiązani do przestrzegania okresów karencji i prewencji przy stosowaniu środków ochrony roślin.

Jakich zakazów należy przestrzegać?

■ Zabrania się zakładania w odległości mniejszej niż 20 m od wyżej wspomnianych miejsc i obiektów upraw wymagających intensywnego stosowania środków ochrony roślin.

■ Zabrania się stosowania środków ochrony roślin niezgodnie z okresami prewencji pszczół.

Jakie są obowiązki rolnika stosującego środki ochrony roślin?

■ Rolnik jest zobowiązany do prowadzenia ewidencji zabiegów wykonywanych przy użyciu środków ochrony roślin, która powinna obejmować:

- rośliny i powierzchnię, na której wykonano zabieg;
- termin wykonania zabiegu;
- nazwę zastosowanych środków ochrony roślin i ich dawki.

Jaki będzie zakres kontroli?

Działania kontrolne będą polegały między innymi na sprawdzeniu:

- czy rolnik stosuje środki dopuszczone do obrotu – na podstawie rachunków zakupu środków ochrony roślin;

4. Stosowanie środków ochrony roślin

– czy sposób i terminy stosowania środków ochrony roślin są zgodne z etykietą-instrukcją – na podstawie ewidencji zabiegów robionej przez rolnika;

– czy przestrzegane są okresy prewencji dla pszczół;

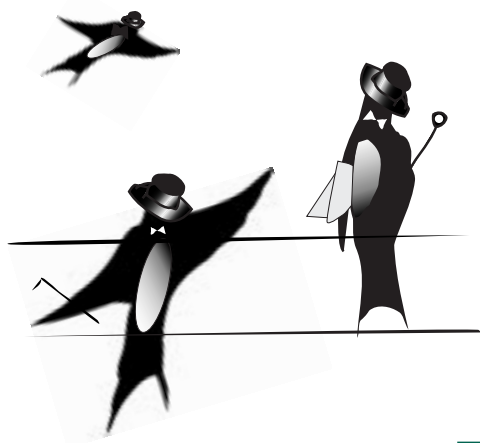
– czy rolnik przestrzega zakazu zakładania upraw wymagających intensywnego stosowania środków ochrony roślin w odległości 20 m od zabudowań, pasiek, upraw zielarskich, ogrodów działkowych, rezerwatów przyrody, wód powierzchniowych oraz od granicy wewnętrznego terenu ochrony strefy pośredniej źródeł i ujęć wody;

– czy rolnik posiada zaświadczenia o przeszkoleniu (w przypadku środków ochrony roślin zaliczonych do bardzo toksycznych i toksycznych) oraz aktualny atest dla opryskiwaczy ciągnikowych.

PAMIĘTAJ! Środki ochrony roślin, stosowane niezgodnie z instrukcją zawartą na każdym opakowaniu, mogą stanowić zagrożenie dla środowiska przyrodniczego, zdrowia ludzi i zwierząt. Pamiętaj o przestrzeganiu okresów karencji i prewencji, które są zapisane na każdej etykiecie środka ochrony roślin.

5. Gospodarowanie na użytkach zielonych

Największym problemem występującym każdej wiosny jest łamanie zakazu wypalania roślinności. Ginie wówczas wiele zwierząt (owadów, pajęczaków, płazów, gadów i ssaków), niszczone są ich mikrosiedliska. Równie częstym zjawiskiem jest wypalanie ściernisk wraz ze słomą pozostającą po sprzęcie zbóż, co ogranicza dopływ substancji organicznej do gleby, a w konsekwencji prowadzi do pogarszania jej właściwości fizyko-chemicznych. Ponadto od palących się łąk i ściernisk często zapalają się sąsiadujące z nimi lasy.

Trwałe użytki zielone położone w bezpośrednim sąsiedztwie wód powierzchniowych spełniają funkcje ochronne w stosunku do wód, jako strefa buforowa pomiędzy gruntami innymi a wodami.

Jakich praktyk nie wolno stosować na łąkach i pastwiskach?

■ Obowiązuje zakaz wypalania roślinności na łąkach, pastwiskach, nieużytkach, rowach, pasach przydrożnych, szlakach kolejowych lub w strefie oczeretów i trzciny.

■ Zakaz dotyczy również miedz, ściernisk i słomy.

Właściwe gospodarowanie na użytkach zielonych, w ramach zwykłej dobrej praktyki rolniczej, sprowadza się do przestrzegania zakazu wypalania roślinności. Zakaz ten, w myśl obowiązującego prawa, dotyczy wypalania roślinności na łąkach, pastwiskach, nieużytkach, rowach, pa-

sach przydrożnych, szlakach kolejowych lub w strefie oczeretów i trzcin. W ramach ZDPR, zakaz wypalania rozszerzono na miedze, ścierniska i słomę pozostającą po sprzęcie zbóż. W przypadku podpalenia traw przez osoby spoza gospodarstwa, właściciel gruntów jest zobowiązany zgłosić ten fakt na policję.

■ Gospodarowanie na użytkach zielonych nie powinno powodować zanieczyszczenia wód związkami azotu oraz trwałego uszkodzenia darni przez nadmierny wypas.

W przypadku pastwisk największym zagrożeniem jest nadmierna obsada zwierząt. Zbyt duża obsada zwierząt na pastwisku może spowodować trwałe uszkodzenia darni oraz nadmierne zanieczyszczanie terenu punktowo pozostawianymi odchodami. Na tego typu zniszczenia są szczególnie narażone pastwiska zlokalizowane na siedliskach o podłożu torfowym. Gleba ze zniszczoną okrywą roślinną jest podatna na zanieczyszczenia. Gospodarowanie na trwałych użytkach zielonych nie powinno powodować zanieczyszczenia wód związkami azotu, zwłaszcza

w wyniku nadmiernej koncentracji punktowo pozostawianych odchodów zwierząt w pobliżu wodopojów.

Nie należy wypasać zwierząt w okresach, gdy gleba jest nadmiernie uwilgotniona (co najmniej dwa tygodnie po ustąpieniu zalewów), oraz w drugiej połowie października, z powodu malejącego zapotrzebowania roślin na składniki mineralne uwalniane z odchodów zwierzęcych oraz łatwego ich wymywania do wód podziemnych.

Nie należy wypasać zwierząt na terenach źródliskowych i w bezpośrednim sąsiedztwie wód powierzchniowych.

Jaki będzie zakres kontroli?

Inspektorzy będą między innymi sprawdzać czy:

- zachodzi podejrzenie wypalania roślinności przez właściciela gospodarstwa;
- nie dochodzi do nadmiernego wypasu i groźby bezpośredniego zanieczyszczenia wód powierzchniowych.

PAMIĘTAJ! Wypalanie roślinności stanowi zagrożenie niekontrolowanego rozszerzania się ognia, jednocześnie zabija wiele drobnych, pożytecznych zwierząt żyjących na tym terenie.

6. Ochrona siedlisk przyrodniczych

Jeśli twoje gospodarstwo jest położone na terenach o szczególnych walorach przyrodniczych pamiętaj, że może to powodować ograniczenia w swobodzie użytkowania gruntów wynikające z przepisów o ochronie przyrody. Podstawowe ograniczenia wiążą się głównie z takimi obszarami jak parki narodowe, parki krajobrazowe i rezerваты przyrody zawarte w planach ochrony. Należy jednak pamiętać o ogólnych ograniczeniach służących ochronie gruntów rolnych a w szczególności ochrony torfowisk i oczek wodnych traktowanych jako naturalne zbiorniki wody w rolnictwie.

Ograniczanie intensywności działań rolniczych ma na celu utrzymanie i racjonalne użytkowanie naturalnych zbiorowisk roślinnych i zwierzęcych występujących na tych obszarach, aby zapewnić trwałość istnienia ginących gatunków roślin i zwierząt. Informacje o ograniczeniach

w działalności rolniczej, wynikających z obowiązującego planu gospodarowania na obszarze chronionym, można uzyskać w urzędzie gminy.

Czym są plany ochrony?

Plany ochrony dla parku narodowego są wykonywane przez dyrekcję tego parku i zatwierdzane przez Ministra Środowiska. Plany ochrony dla parków krajobrazowych oraz rezerwatów przyrody są przygotowywane przez służby ochrony przyrody podległe wojewodzie i zatwierdzane przez wojewodę. W trakcie opracowywania są przekazywane do wszystkich jednostek samorządowych (gmina, powiat) leżących w granicach parków lub rezerwatów i muszą być uzgodnione z samorządami.

Jakie mogą być obowiązki rolnika na terenie obszaru chronionego?

■ Rolnicy, których gospodarstwa są zlokalizowane na terenie obszarów chronionych, są zobowiązani do stosowania się do zaleceń i nakazów wynikających z planów ochrony dla tych obszarów.

Gdzie należy szukać informacji o ograniczeniach wynikających z istnienia obszarów chronionych?

Postanowienia planów ochrony wspomnianych obszarów (w tym

m.in. wszelkie ograniczenia) muszą się znaleźć w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy. W tym dokumencie umieszcza się informacje dotyczące prawidłowego zagospodarowania terenów leżących w gminie. Każda gmina powinna posiadać taki dokument.

Jaki będzie zakres kontroli?

W trakcie kontroli będzie sprawdzane czy rolnik przestrzega sposobu gospodarowania na obszarach objętych ochroną prawną zgodnie z wymaganiami zapisanymi w planach ochrony tych obszarów.

PAMIĘTAJ! W gminie możesz uzyskać informację o ograniczeniach w gospodarowaniu na Twoim terenie wynikających z obowiązującego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

7. Utrzymywanie czystości i porządku

Gospodarstwo rolne poza spełnianiem funkcji produkcyjnych jest elementem otaczającej je przyrody i krajobrazu. Sformułowanie to jest bardzo szerokie i dotyczy zarówno lokalizacji, wyglądu budynków, usytuowania i urządzenia całego gospodarstwa jak i czystości w obrębie zagrody.

Jakie wymagania musi spełnić rolnik?

■ Rolnicy zobowiązani są do utrzymania czystości i porządku w obrębie siedliska/zagrody jak i również użytkowanych gruntów oraz do posiadania urządzeń do gromadzenia odpadów komunalnych wytworzonych na terenie gospodarstwa.

Zagospodarowanie przestrzenne zagrody powinno być w miarę możliwości podporządkowane wymaganiom ochrony środowiska oraz programowi sanitacji wsi, opracowanemu przez samorząd gminny.

Śmiecie porzucone na terenie gospodarstwa powinny być zebrane i usunięte.

W gospodarstwie powinny być urządzenia /zbiorniki, utrzymywane w dobrym stanie technicznym i sanitarnym, do gromadzenia powstających odpadów i opakowań po środkach produkcji. Część odpadów może być utylizowana, w sposób bezpieczny, na miejscu poprzez spalanie.

Odpady komunalne, gromadzone na terenie siedliska, powinny być odbierane przez jednostkę posiadającą zezwolenie na wykonywanie takich usług. Za gospodarkę odpadami komunalnymi odpowiada samorząd gminny.

Jaki będzie zakres kontroli?

Działania kontrolne będą polegały na sprawdzeniu czy:

– na terenie gospodarstwa panuje ład i porządek;

– gospodarstwo jest wyposażone w urządzenia do składowania odpadów.

PAMIĘTAJ! Jeśli twoja gmina prowadzi program segregacji odpadów skorzystaj z możliwości oferowanych w tym programie.

8. Ochrona gleb

Obowiązkiem rolnika jest przeciwdziałanie chemicznym, biologicznym i fizycznym procesom powodującym degradację gleby, a w szczególności erozji, które w efekcie prowadzą do zmniejszania jej żyzności.

Szkodliwość erozji polega na niszczeniu wierzchniej, a często i głębszych warstw gleby i przemieszczaniu cząstek glebowych wraz ze składnikami mineralnymi zawartymi w glebie do wód powierzchniowych lub z prądem powietrza, w inne miejsce. Ochrona gleby przed erozją powinna być szczególnie istotna dla rolnika, gdyż zapobiega niszczeniu najbardziej żyznej, wierzchniej warstwy gleby. Poza tym zniszczona gleba traci zdolność magazynowania wody i składników mineralnych oraz stopniowo zanika w niej życie biologiczne.

Poza działaniami zapobiegającymi erozji, dla normalnego wzrostu i rozwoju roślin niezbędne jest zapewnie-

nie właściwych stosunków powietrzno-wodnych na gruntach użytkowanych rolniczo. Cel ten może być osiągnięty poprzez właściwy system melioracji odwadniająco-nawadniających.

Jakie wymagania musi spełnić rolnik?

■ Utrzymywanie w stanie sprawności technicznej urządzeń przeciwoerozyjnych oraz urządzeń melioracji szczegółowych na swoich gruntach.

Obowiązkiem rolnika, zgodnie z prawem, jest utrzymanie w stanie sprawności rowów melioracyjnych znajdujących się na jego gruntach. Jeśli rolnik należy do Spółki Wodnej to ona ma obowiązek utrzymania rowów melioracyjnych w stanie sprawności. Utrzymanie stałego poziomu uwilgotnienia gleby jest szczególnie ważne na glebach pochodzenia organicznego (torfy). Szkodliwy jest zarówno nadmiar, jak i brak wody. W jej utrzy-

maniu pomagają dobrze utrzymane (sprawne technicznie) urządzenia melioracyjne.

■ Utrzymanie na stokach nachylonych 12° (20%) użytków zielonych (takich terenów nie wolno przekształcać w grunty orne).

Jakie praktyki są zalecane?

Na gruntach podatnych na erozję zaleca się stosować specjalne zabiegi przeciwoerozyjne, polegające na:

– trwałym zadarnieniu lub zalesieniu czy zakrzaczeniu gruntów położonych na stokach o nachyleniu powyżej 20%;

– stosowaniu płodozmianu przeciwoerozyjnego na gruntach o nachyleniu 10–20%, a tam gdzie pozwala na to szerokość działki uprawę poprzeczno-stokową;

– zakładaniu śródpolnych pasów zadrzewień na obszarach szczególnie podatnych na erozję wietrzną, które

pełnią funkcje barier ograniczających siłę wiatru przenoszącego cząstki gleby. Na terenach podatnych na erozję wietrzną warto sadzić pasy drzew i krzewów zwane zadrzewieniami śródpolnymi. Pasy te ograniczają prędkość wiatru i redukują straty wilgoci w glebie.

Jaki będzie zakres kontroli?

Kontrola w zakresie ochrony gleb będzie dotyczyć właściwego utrzymania urządzeń przeciw erozyjnych i rowów melioracji szczegółowych, jak i utrzymywania użytków zielonych na stokach o nachyleniu 12° (20%) i większym.

PAMIĘTAJ! Na stromych stokach utrzymuj użytki zielone, gdyż zapobiega to erozji wodnej, która powoduje straty najbardziej żyznej warstwy gleby.

9. Ochrona zasobów wodnych

Czysta woda jest niezbędna do życia oraz w codziennej pracy w gospodarstwie. Korzystają z niej nie tylko ludzie, ale również hodowane zwierzęta. Dlatego należy dbać o jej czystość. Zanieczyszczenia, które wsiąkają w glebę na terenie gospodarstwa pręcej czy później wrócą do nas z wodą, którą pijemy sami i poimy zwierzęta. Dlatego tak ważną rzeczą jest usunięcie źródeł zanieczyszczeń na terenie całego gospodarstwa. Niedopuszczalne jest odprowadzanie ścieków z gospodarstwa domowego i innych części gospodarstwa do rowów melioracyjnych, wód powierzchniowych (rzeki, strumienie, stawy, jeziora itp.) oraz korzystanie z szamb z nieszczelnym dnem.

Jakie warunki powinien spełnić rolnik?

■ Ścieki bytowe nie mogą być odprowadzane bezpośrednio do wód powierzchniowych lub do ziemi.

Rolnik ma obowiązek prawidłowego gromadzenia i odprowadzania ścieków bytowych wytworzonych na terenie gospodarstwa.

Najlepszym rozwiązaniem problemu odprowadzania ścieków, z punktu widzenia środowiskowego, jest przyłączenie gospodarstwa do zewnętrznej sieci kanalizacyjnej. Gospodarstwa nie podłączone do kanalizacji muszą być wyposażone we właściwe urządzenie do gromadzenia ścieków (szamba, które powinny mieć dno i ściany nieprzepuszczalne oraz szczelne przykrycie z zamykanym otworem do usuwania nieczystości).

Istnieje też inne rozwiązanie: gospodarstwo lub gospodarstwa leżące w najbliższym sąsiedztwie mogą korzystać z przydomowej oczyszczalni ścieków. Przy jej projektowaniu i wykonaniu można skorzystać z wiedzy ośrodków doradztwa rolniczego. Istnieją gotowe projekty takich urządzeń.

Jaki będzie zakres kontroli?

Działania kontrolne będą polegały na sprawdzeniu czy ścieki bytowe pochodzące z gospodarstwa są w odpowiedni sposób gromadzone i odprowadzane.

PAMIĘTAJ! Zarówno w czasie działań związanych z produkcją rolną jak i w wyniku bytowego funkcjonowania można unikać lub ograniczać zanieczyszczanie wód powierzchniowych i podziemnych.

1

Stosowanie i przechowywanie nawozów

2

Rolnicze wykorzystanie ścieków na terenie gospodarstwa

3

Rolnicze wykorzystanie komunalnych osadów ściekowych

4

Stosowanie środków ochrony roślin

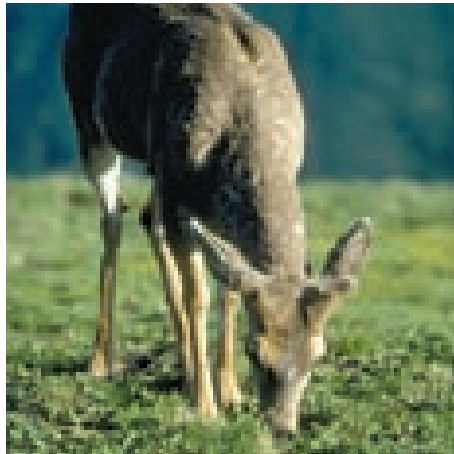
5

Gospodarowanie na użytkach zielonych

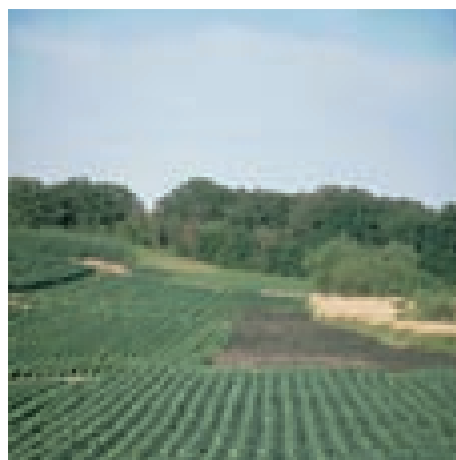
6

Ochrona siedlisk przyrodniczych

7

Utrzymanie czystości i porządku

8

**Ochrona
gleb**

9

Ochrona zasobów wodnych

